

Anna Szafranek
Jerzy Halicki

Wybrane aspekty inkluzji społecznej

Wprowadzenie

Inkluzja jest procesem odwrotnym do wykluczenia społecznego, kładzie akcent na wyrównywanie szans i wspieranie jednostek potencjalnie zagrożonych wykluczeniem oraz przeciwdziałanie wykluczeniu lub jego zwalczaniu.

Inkluzję społeczną określa się jako proces, w ramach którego jednostki zagrożone ubóstwem i wykluczeniem zyskują możliwości oraz zasoby niezbędne do pełnego uczestnictwa w życiu ekonomicznym, społecznym i kulturowym oraz zachowania standardu życia na poziomie uznawanym za normalny w danym społeczeństwie. Ważnym aspektem działań integracyjnych jest zapewnienie większej partycypacji jednostek zagrożonych wykluczeniem w procesach decyzyjnych oddziałujących na ich życie i dostęp do podstawowych praw¹.

Z powyższej definicji wynika, iż inkluzja jest procesem, którego głównymi odbiorcami są osoby zagrożone ubóstwem bądź wykluczeniem społecznym. Podstawowym celem jest zapewnienie jednostkom potencjalnie narażonym na wykluczenie zasobów umożliwiających pełne uczestnictwo w życiu ekonomicznym, społecznym oraz publicznym.

Niniejszy artykuł podejmuje tematykę inkluzji społecznej w aspekcie prawnym oraz organizacyjnym, skupia się również na jej wybranych aspektach, a w sposób szczególny odpowiada na następujące pytanie: jakich szczególnych działań inkluzyjnych wymagają rodzice samotnie wychowujący dzieci, osoby starsze oraz osoby z niepełnosprawnościami?

Inkluzja społeczna – rozwiązania prawne i organizacyjne

Obecnie obserwuje się odchodzenie od tzw. państwa opiekuńczego, gwarantującego zasiłki, na rzecz państwa, którego jednym z celów jest wsparcie aktywności na rynku pracy oraz elastyczności zatrudnienia. Ta-

¹ Council of the European Union, 2004. *Joint report by the Commission and the Council on social inclusion*, Council (Employment, Social Policy, Health and Consumer Affairs) to: European Council.

kie działania wymagają współpracy urzędów pracy z ośrodkami pomocy społecznej. Nowelizacja ustawy z 2009 roku o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy wskazała, iż aktywizacja bezrobotnych powinna się odbywać na dwóch płaszczyznach: aktywizacji stosowanej przez Urzędy Pracy oraz uprawnień Ośrodka Pomocy Społecznej do skierowania osoby bezrobotnej do projektu aktywizacyjnego².

W 2003 roku Sejm Rzeczypospolitej Polskiej uchwalił ustawę o zatrudnieniu socjalnym, która dotyczy włączania do społeczeństwa osób wykluczonych. Wprowadziła ona pojęcie osób wykluczonych społecznie, ze względu na sytuację życiową nie są w stanie zaspokoić swoich potrzeb. Żyją w ubóstwie, uniemożliwiającym lub ograniczającym uczestnictwo w życiu zawodowym, społecznym i rodzinnym. Ustawa wskazuje, iż jednostkami wykluczonymi społecznie są: osoby bezdomne, uzależnione od alkoholu, narkotyków, bądź innych środków odurzających, osoby chore psychicznie, długotrwale bezrobotne, zwalniane z zakładów karnych oraz osoby niepełnosprawne³.

Na mocy ustawy o zatrudnieniu socjalnym mogą być powoływane Centra Integracji Społecznej (CIS) oraz Kluby Integracji Społecznej (KIS), których główne zadania opierają się na ułatwianiu zatrudnienia osób wykluczonych społecznie i pomocy w uczestnictwie w życiu społecznym. CIS-y prowadzą programy edukacyjne skierowane do osób wykluczonych. Celem działań jest nabywanie kompetencji, podnoszenie kwalifikacji, bądź przekwalifikowanie zawodowe. Absolwenci CIS-ów mogą być zatrudniani w formie zatrudnienia wspieranego (pracodawca ma obowiązek zatrudnienia na okres nie krótszy niż 12 miesięcy). CIS ma także prawo do zatrudnienia własnego absolwenta, a sami absolwenci CIS mogą uruchomić spółdzielnię socjalną (ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniu socjalnym).

Z dokumentu o nazwie Informacja o funkcjonowaniu Centrów i Klubów Integracji Społecznej dla Sejmu i Senatu RP” z dnia 31 lipca 2012 wynika, że w latach 2004-2011 liczba tych instytucji wzrosła z 20 do 74 jednostek. W październiku 2013 roku było w sumie 112 takich instytucji, ale część została zlikwidowana z uwagi na brak dofinansowań. Na podstawie danych portalu ngo.pl⁴ obecnie w Polsce zarejestrowanych jest: 34 CIS i 59 KIS (w sumie 93 jednostki).

Kolejną formą działań zmierzających do inkluzji społecznej są Spółdzielnie Socjalne (w 2006 roku uchwalono ustawę o spółdzielniach socjalnych). Dostęp do nich jest dobrowolny, a członkostwo otwarte. Spółdzielnia w myśl ustawy ma możliwość „zrzeszenia nieograniczonej liczby osób”, a jej celem

2 Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz.U. 2004 nr 99 poz. 1001 z późn. zm.) zwana dalej: u.p.z.

3 Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniu socjalnym (Dz.U. 2003 nr 122 poz. 1143 z późn. zm.) zwana dalej: u.z.s.

4 www.bazy.ngo.pl (data dostępu: 03.03.2016).

jest prowadzenie działalności w interesie swoich członków. Oznacza to, iż jest ona powoływana w odpowiedzi na konkretne potrzeby społeczne, np. potrzeba pracy, mieszkania⁵. Obecnie (stan na 03.03.2016) w Polsce zarejestrowanych jest 1218 Spółdzielni Socjalnych, a wśród nich spółdzielnie pracy, inwalidów, niewidomych, rękodzieła ludowego i inne⁶.

Istotne jest, iż członek spółdzielni ma prawo i obowiązek dla niej pracować, a spółdzielnia ma obowiązek go zatrudniać. Działalność takich instytucji opiera się na prowadzeniu wspólnego przedsiębiorstwa z osobistą pracą członków, by w rezultacie doprowadzić do społecznej i zawodowej reintegracji, czyli odbudowania i podtrzymania udziału w życiu społecznym oraz samodzielnym funkcjonowaniu na rynku pracy⁷.

Ustawa o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych z 1997 roku (znowelizowana w 2010 roku) nakłada na pracodawców obowiązki związane z zatrudnianiem osób niepełnosprawnych, ale też daje im przywileje. Na mocy dokumentu powołano chronione rynki pracy w postaci zakładów aktywności zawodowej (ZAZ). Ich statutowe zadania opierają się na rehabilitacji społecznej i zawodowej osób niepełnosprawnych z orzeczeniem o znacznym stopniu niepełnosprawności i wybranych osób o umiarkowanym stopniu niepełnosprawności: autyzm, choroba psychiczna, upośledzenie umysłowe. Nadrzędny cel stanowi także przygotowanie jednostek nie w pełni sprawnych do życia w otwartym środowisku, jak również pracy w zakładach pracy chronionej⁸.

Ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie z 2003 roku mówi o współdziałaniu administracji publicznej z organizacjami obywatelskimi przez działalność na rzecz integracji i reintegracji zawodowej osób wykluczonych i zagrożonych wykluczeniem⁹.

Istotnym instrumentem są stanowiące wyjątek w prawie zamówień publicznych „klauzule społeczne” (wprowadzono je w 2009 roku). Mogą one dawać szansę przedsiębiorstwom społecznym zatrudniającym osoby mające szczególne problemy z integracją zawodową i społeczną. Tak zwana klauzula zatrudnieniowa pozwala zamawiającemu wymagać, aby wykonawca do realizacji zamówienia publicznego zatrudnił osoby o utrudnionym dostępie do rynku pracy (art. 29, ust. 4 pzp), t.j.: osoby bezrobotne, młodociane w celu

5 Ustawa z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych (Dz.U. 2006 nr 94 poz. 651 z późn. zm.) zwana dalej: u.s.s.

6 <http://bazy.ngo.pl/> (data dostępu: 03.03.2016).

7 *Atlas dobrych praktyk inkluzji społecznej i zawodowej. Finanse etyczne na rzecz aktywnej Europy*, Warszawa 2011, s. 21, http://www.ngo.pl/files/wiadomosci.ngo.pl/public/korespondenci/portal_ekonomiaspoleczna/AE.pdf (data dostępu: 02.03.2015).

8 Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz.U. 1997 nr 123 poz. 776 z późn. zm.) zwana dalej: u.r.z.

9 Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz.U. 2003 nr 96 poz. 873 z późn. zm.) zwana dalej: u.p.p.

przygotowania zawodowego, osoby niepełnosprawne, chore psychicznie, bezdomne czy byłych więźniów. Rozwiązanie służy zatrudnianiu osób nie-mogących znaleźć pracy, celem ich integracji zawodowej i społecznej¹⁰.

Inkluzja społeczna na przykładzie samotnego rodzicielstwa

Tematyce ekskluzji i inkluzji społecznej został poświęcony XII Ogólnopolski Zjazd Socjologiczny w Poznaniu (12-18.09.2004 roku). Podczas konferencji, Krzysztof Frysztacki analizując politykę społeczną, zauważył, iż w wielu krajach, w tym w Polsce, funkcjonują przepisy, których celem jest wzmocnienie trudniejszej sytuacji życiowej samotnych matek. Takie działania mają ułatwić zarówno matkom, jak i ich dzieciom osiągnięcie jakości życia porównywanej z pełnymi rodzinami. Polityka o charakterze inkluzyjnym przynosząca wiele korzyści, w tym przypadku działa w sposób niewłaściwy, ponieważ osłabia też instytucję małżeństwa, skłania do samotnego rodzicielstwa w związku z oczekiwanymi korzyściami finansowymi, a w skrajnych przypadkach może nawet prowadzić do fikcyjnych rozwodów, by te korzyści uzyskać¹¹.

Dla zobrazowania powyższej problematyki odwołam się do historii sprzed roku 29-letniej kobiety, która zapisywała swojego 3-letniego synka do przedszkola. Oto jej wypowiedź: „Zgodnie z założeniami systemu można aplikować do 3 przedszkoli samorządowych, a pierwszeństwo mają rodzice pracujący i samotnie wychowujący dzieci, rodzice pracujący, u których dzieci orzeczono stopień niepełnosprawności, rodzice pracujący mający więcej niż jedno dziecko i dopiero w ostatniej kolejności rodzice pracujący i mający jedno dziecko. Aplikowałam do przedszkola mi najbliższego (zgodnie z rejonem zamieszkania). Podczas rozmowy ze mną pani dyrektor stwierdziła, że jest szczęśliwa, iż w końcu jest pierwsza kandydatura dziecka zdrowego z pełnej rodziny. Moja kandydatura była 100 (na 60 wolnych miejsc), a wszyscy poprzedni kandydaci otrzymali więcej punktów z racji samotnego rodzicielstwa i lekkiej niepełnosprawności dzieci. Pani dyrektor powiedziała wprost, iż moje dziecko nie ma szans na przyjęcie do przedszkola. Jakikolwiek szanse byłyby gdyby moje dziecko miało rodzeństwo. Jednocześnie uzyskałam informacje, iż pracownicy instytucji zdają sobie sprawę, iż większość rodziców, którzy aplikowali do instytucji żyje w związkach nieformalnych (co nie jest równoznaczne z samotnym rodzicielstwem). Mimo iż zarówno dzieci, których rodzice żyją w związ-

10 Ustawa z dnia 29 stycznia 2004 r. – Prawo zamówień publicznych (Dz.U. 2004 nr 19 poz. 177 z późn. zm.) zwana dalej: p.z.p.

11 K. Frysztacki, *Wokół istoty „społecznego wykluczania” oraz „społecznego włączania”*, [w:] J. Gro-towska-Leder, K. Faliszek (red.), *Ekskluzja i inkluzja społeczna. Diagnoza – uwarunkowania – kierunki działań*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2005, s. 21.

kach nieformalnych, jak i dzieci, których rodzice są w związku małżeńskim, mają oboje rodziców, to jednak grupą uprzywilejowaną są osoby żyjące w związkach nieformalnych”. Jeżeli inkluzja powinna polegać na wyrównywaniu szans, w tym przypadku nie sprawdziła się, gdyż znacznie większą szansę mają dzieci ze związków pozamałżeńskich. Należy podkreślić, że jest to przykład nieodosobniony.

Grupy wymagające działań inkluzyjnych – problemy do analizy

Osoby starsze

Temat inkluzji społecznej osób starych można rozumieć w wielu aspektach, m.in.: inkluzja jako aktywne włączanie osób starych w życie społeczne, np. po przejściu na emeryturę oraz inkluzja jako działania mające na celu pomoc kobietom starym doświadczającym przemocy w związkach małżeńskich. W niniejszym artykule uwaga skupiona zostanie przede wszystkim na aspekcie drugim.

Z informacji uzyskanych z realizowanych przez białostocki zespół¹² dwóch międzynarodowych projektów dotyczących przemocy małżeńskiej względem starszych kobiet (Programu DAPHNE III: Intimate Partner Violence Against Elderly Women¹³, Mind the Gap!¹⁴), których kontynuacją jest obecnie realizowany przez ten sam zespół projekt Special Needs and Protection Orders¹⁵, wynika, że starsze kobiety ofiary przemocy dokonują dobrowolnej ekskluzji społecznej. W dużym stopniu jest to spowodowane poczuciem osamotnienia, brakiem świadomości, iż mogą prosić o pomoc oraz wiedzą, gdzie takiej pomocy szukać. Innym ważnym powodem dobrowolnego wykluczania się z życia społecznego jest także poczucie wstydu, specyficzne wzory wychowawcze oraz religijność starszych kobiet. Wstyd powoduje, iż kobiety nie chcą mówić o problemach (w tym przypadku przemocy), a w wielu przypadkach fizyczne (wyraźnie widoczne), ale także psychiczne ślady przemocy uniemożliwiają im uczestnictwo w życiu społecznym¹⁶.

12 W skład zespołu ze strony polskiej wchodzi pracownicy Wydziału Pedagogiki i Psychologii oraz Wydziału Prawa Uniwersytetu w Białymstoku: Małgorzata Halicka, Jerzy Halicki, Emilia Kramkowska, Anna Szafranek.

13 Projekt realizowany w latach 2010-2011 przez następujących partnerów: Anglia, Austria, Izrael, Niemcy, Portugalia, Polska, Węgry.

14 Projekt realizowany w latach 2011-2013 przez następujących partnerów: Anglia, Austria, Niemcy, Portugalia, Polska, Węgry.

15 Projekt realizowany w latach 2014-2016 przez następujących partnerów: Anglia, Austria, Irlandia, Niemcy, Portugalia, Polska.

16 M. Halicka, J. Halicki, E. Kramkowska, *Przemoc wobec starszych kobiet w związkach małżeńskich/partnerskich. Raport krajowy Polska*, Białystok 2010, <http://www.ipvow.org/images/>

Z wywiadów zrealizowanych ze starszymi kobietami – ofiarami przemocy ze strony męża oraz profesjonalistami pracującymi z ofiarami wybrzmiewało, iż zdarza się, że przemoc małżeńską traktują one jako swoisty „krzyż”, który należy zachować dla siebie i z którym trzeba iść przez życie. Aby przybliżyć skalę problemu należy wspomnieć, iż na 142 placówki biorące udział w badaniu (w projekcie IPVoW, 2009-2010) 61 z nich miało w latach 2006-2008 kontakt ze starszymi kobietami ofiarami przemocy w związku małżeńskim/partnerskim. Zwraca uwagę wysoka liczba kobiet – ofiar przemocy w związkach małżeńskich/partnerskich. Z przeprowadzonych analiz wynika, że w latach 2006-2008 odnotowano aż 916 kobiet – ofiar przemocy. Jednocześnie uwagę zwraca fakt, że więcej kobiet zgłaszających przemoc było w grupie wiekowej 60-74 lata – 82,9%. Pracownicy podkreślali, iż osoby w starszej grupie wiekowej w równie dużym stopniu stają się ofiarami przemocy, ale dużo rzadziej informują o tym odpowiednie służby. Biorąc pod uwagę fakt, że osoby starsze często wstydzą się mówić o swoich doświadczeniach, powyższe dane mogą zaskakiwać. Jeśli jednak przyjmiemy, że w takich sytuacjach zgłaszają się osoby, które nie mogą już dłużej znieść agresji ze strony partnera i mimo wstydu podejmują działania zmierzające do powstrzymania przemocy, dane te świadczą, że skala zjawiska może być znacznie większa i może dotyczyć znacznie większej liczby kobiet¹⁷.

Dla zobrazowania powyższej kwestii niech posłużą cytaty z wywiadów z ofiarami przemocy: „Człowiek taki jest jakby ślimak (...) w skorupie i boi się wyjść, boi się wychylić, boi się tego bo mu się zdaje że taki jest poniżony, tak i jest upokorzony i się czuje winny [...] Tak, ja jestem winna. Nie wiadomo czego (...) to wszystko, ja jestem winna” (kobieta, 65 lat). „Całe życie dusiłam pani w sobie. Człowiek taki był [...] zdenerwowany taki, ciągle płakałam, taki mnie żal ogarniał, dlatego ja tak muszę cierpieć. No wie pani tak płakałam stale” (kobieta, 61 lat). „Uciekałam, najczęściej to wyszłam z domu, uciekałam, znikałam, bo się bałam po prostu”. A później po cichutku przychodziłam, bo wie pani po prostu (kobieta, 63 lata). „Tak mnie po prostu wychowali, że należy na dobre i na złe mieszkać, żyć, nic nie mówić, nie rozwodzić się.[...] Moja mama twierdziła, że tak nie powinno być, że jest dziecko, dla dziecka się poświęcić, trzeba dziecko wychować w pełnej rodzinie” (kobieta, 60 lat)¹⁸.

ipvow/reports/IPVoW_Poland_polska_final.pdf (data dostępu: 12.04.2015); M. Halicka, J. Halicki, K. Czykier, E. Kramkowska, K. Laskowska, A. Szafranek, *Nigdy nie jest za późno... Raport. Badania polskie*, Białystok 2013, http://www.ipvow.org/images/ipvow/manuals/Poland_case_file_analysis_Polish_version.pdf (data dostępu: 12.04.2015).

17 M. Halicka, J. Halicki, E. Kramkowska, *Przemoc wobec starszych kobiet w związkach małżeńskich/partnerskich...*

18 Tamże.

Osoby z niepełnosprawnością

Dość często, kiedy podejmowany jest temat inkluzji, zwraca się uwagę na osoby z niepełnosprawnością i ich sytuację na rynku pracy. Realizowanie części projektów unijnych opiera się na przygotowaniu osób niepełnosprawnych do udziału w rynku pracy. W projektach często realizuje się także zatrudnianie wspomagane, czyli „płatną pracą wykonywaną przez osoby niepełnosprawne na otwartym rynku pracy, przy ciągłym wsparciu ze strony innych osób. Płatna praca oznacza taką samą płacę za taką samą pracę, jaką wykonują na danym stanowisku osoby w pełni sprawne”¹⁹.

Mimo iż są to działania korzystne, krytykuje się je, gdyż wraz z końcem projektu zazwyczaj kończy się także praca. Często stosuje się strategię: przeszkolić – zatrudnić, a praktycy wskazują, iż właściwą drogą są działania: przeszkolić – zatrudnić – utrzymać. Człowieka przystosowuje się do stanowiska pracy, a powodzenie inkluzji w dużej mierze zależy od przystosowania stanowiska pracy do człowieka (takie działania należą do rzadkości, w związku z tym inkluzja w wielu przypadkach kończy się niepowodzeniem, gdyż to nie firma potrzebuje konkretnych osób, a konkretne osoby potrzebują pracy, czyli firmy). Powodzenie inkluzji zależy także od zgrania potrzeb pracodawcy z potrzebami pracownika.

Potwierdzeniem powyższych stwierdzeń są wypowiedzi osoby z niepełnosprawnością na temat rynku pracy. Respondentką była kobieta, w wieku 31 lat, o wykształceniu wyższym, która straciła wzrok w wyniku choroby (zaraz po studiach). Jako jedna z 60 osób zakwalifikowała się do projektu unijnego dotyczącego bezwzrokowej nauki obsługi komputera. Celem przedsięwzięcia było znalezienie pracy dla 12 osób (projekt był realizowany od marca 2013 roku do czerwca 2014 roku, w wymiarze 1300 godzin). Respondentka określiła założenia jako słuszne, jednak realizacja, w jej opinii, pozostawiała wiele do życzenia (kadra nauczycielska nie została oceniona wysoko). Respondentka zakwalifikowała się na staż, który odbywał się 2 miesiące po zakończeniu projektu. Odbyła staż, ale nie znalazła się w gronie 12 zatrudnionych osób (należy jednocześnie zauważyć, iż respondentka nie zna uczestnika omawianego projektu, który znalazł zatrudnienie). Swoją opinię na temat projektów podsumowuje w następujący sposób: „będę się trzymała jak najdalej od nich. To jest być może krzywdzące, ale teraz najpierw 10 razy sprawdzę projekt, zanim wezmę w nim udział”.

Tego typu działania nie znajdują też uznania w oczach specjalistów. Krzysztof Frysztacki uważa, iż nacisk powinien zostać położony na prawidłowość myślenia o wykluczeniu jako zjawisku i problemie wymagającym

19 http://wspomagane-zatrudnianie.pl/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=26&Itemid=34 (data dostępu: 12.04.2015).

wyróżnienia i przekonaniu, że należy je przewyciężyć – za pomocą mechanizmów mających zmierzać do inkluzji²⁰. Społeczne programy powtórnej integracji opierają się na czasowym zawieszeniu społecznych mechanizmów „naturalnych” i na otwieraniu społecznego, sztucznego parasola ochronnego oraz wspomagającego. Tego typu programy prowadzone są w różnych kierunkach, są powszechne i często wiodą do krótkotrwałego sukcesu. Ale zazwyczaj, kiedy programy się kończą, kończy się też sukces, gdyż wysiłki inkluzyjne okazują się nietrwałe²¹.

Inkluzja społeczna zaczyna się w naszych głowach

Profesor Jo Jerg, socjolog, specjalista od inkluzji społecznej, w wywiadzie dla portalu internetowego Deutsche Welle, zwracał uwagę, iż inkluzja społeczna zaczyna się w naszych głowach. Opowiada o tym na przykładzie osób z niepełnosprawnością (sam pełni funkcję pełnomocnika do spraw osób niepełnosprawnych i ich integracji społecznej). Jerg opowiada się za pełną równością szans i za stopniowym znoszeniem barier. Zauważa, iż reakcje innych na taki pomysł są pozytywne, ale opatrzone komentarzem: trudne do zrealizowania ze względu na różne uwarunkowania. Profesor wskazuje, iż uwarunkowania tworzymy sami i sami powinniśmy zmieniać nastawienie, ponieważ jeśli zmienimy swoje nastawienie wobec osób wykluczonych, wówczas może zmienić się wszystko, co utrudnia przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu²².

Powyższe opinie znajdują potwierdzenie w wypowiedziach respondentki, która opisywała, że przez trzy lata po utracie wzroku cierpiała na depresję: „wszystko działo się w mojej głowie, to ja się wykluczyłam ze społeczeństwa, głowa jest pierwszą i najważniejszą barierą, jaką należy pokonać. Nie można wszystkiego zwalić na innych. Wiele zależy od nas. Trzeba z ludźmi rozmawiać, nie bać się, pytać. Ludzie pomagają, ale najpierw to ja musiałam dać sobie pomoc. Nie wchodzi w grę postawa roszczeniowa. Są takie osoby i to one robią nam złą reklamę”. Respondentka zwracała uwagę, iż wyżej wymieniona postawa roszczeniowa jest złą drogą i nie powinno się w taki sposób postępować. Jej zdaniem kolejnym krokiem w kwestii inkluzji społecznej powinno być przekonanie pracodawców, by zatrudniali osoby z niepełnosprawnościami. Są wprawdzie zakłady chronione, w których pracują osoby niepełnosprawne, ale takie instytucje nie są nastawione na rozwój

20 K. Frysztański, *Socjologia problemów społecznych*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2009s. 152.

21 K. W. Frieske (red.), *Utopie inkluzji. Sukcesy i porażki programów reintegracji społecznej*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2004, s. 12.

22 <http://www.dw.de/profesor-jo-jerg-inkluzja-spo%C5%82eczna-zaczyna-si%C4%99-w-naszycyg%C5%82owach/a-17089914> (data dostępu: 03.03.2015).

pracowników. Respondentka formułuje następujący postulat: „chciałabym spróbować na otwartym rynku pracy”. Zaraz jednak dodaje: „pracodawcy poszukują takich, którzy wykonają daną pracę, a naszym celem powinno być pokazanie, że sobie poradzę. Kiedy pracodawca poszukuje pracownika, nie powinien zwracać uwagę, czy kandydat jest zdrowy, czy chory, a ma wykonać pracę. Większość pracodawców nie patrzy jednak w taki sposób”.

Postulat dotyczący inkluzji powinien opierać się na założeniu, iż osobom wykluczonym społecznie, np. niepełnosprawnym dzieciom powinno się stworzyć takie warunki, by mogły uczęszczać do przedszkoli, szkół razem z dziećmi zdrowymi, m.in. po to, by inne dzieci mogły się oswoić z myślą, że nie wszyscy są tacy sami i że jest to coś naturalnego, towarzyszącego ludziom na co dzień.

Inkluzja jest najczęściej postrzegana jako wspólna nauka, bądź praca ludzi pełnosprawnych i nie w pełni sprawnych. Tymczasem Jo Jerg zwraca uwagę na konieczność wypracowania nowego podejścia do osób z niepełnosprawnościami we wszystkich dziedzinach życia, gdyż nie powinna być ona zawężana do wybranych obszarów. Celem powinno być stosowanie zasady równości szans. Dlatego, jego zdaniem, inkluzja dotyczy nie tylko osób z niepełnosprawnościami, ale obejmuje też inne obszary, jak migracja czy ubóstwo²³.

Przywołane wyżej rozszerzenie pojęcia inkluzji utrudni jej realizację. Celem winno być takie kształtowanie polityki społecznej, by mieć na uwadze wszystkich, a nie wybrane grupy, gdyż artykuł 7 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela, mówi, iż: „wszyscy są równi wobec prawa i mają prawo, bez jakiegokolwiek różnicy, do jednakowej ochrony prawnej. Wszyscy mają prawo do jednakowej ochrony przed jakąkolwiek dyskryminacją, będącą pogwałceniem niniejszej Deklaracji, i przed jakimkolwiek narażeniem na taką dyskryminację”²⁴.

Na jednym z portali internetowych widnieje tekst rodzica dziecka niepełnosprawnego, który pisał, iż przy wyborze szkoły dla dziecka nie w pełni sprawnego należy wziąć pod uwagę jego umiejętności, gdyż w przeciwnym przypadku możemy narazić i jego i siebie na niepotrzebny stres. Autor stawia pytanie, czy integracja za wszelką cenę zapewni dzieciom to, co najlepsze? Czy nie w pełni sprawne dziecko poradzi sobie w nowym środowisku, opanuje materiał, zostanie zaakceptowane? Szkoła specjalna również może być szansą. A jej wybór w niektórych przypadkach jest lepszy niż decyzja o skierowaniu dziecka do szkoły powszechnej. Autor podkreśla, iż czasami wolniej znaczy lepiej, a w integracji nie ma czasu na małe kroki. Obecność osoby z niepełnosprawnością w szkole ma

23 Tamże.

24 http://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf (data dostępu: 12.04.2015).

sens tylko wówczas, kiedy realizuje ten sam program nauczania. Wówczas dziecko czuje się potrzebne i jednocześnie staje się częścią klasy szkolnej²⁵.

Powyższy tekst wywołał ożywioną dyskusję, pojawiły się komentarze wskazujące, że jeżeli możliwe jest skrzywdzenie dziecka przez integrację, to znaczy, że system jest zły. Internauci wskazywali na braki systemu i postulowali, iż w miejsce integracji, którą rozumieli jako „wdrażanie osób niepełnosprawnych w system równolegle funkcjonujący” należy wprowadzić inkluzję, czyli „wtopienie tych osób w społeczeństwo, przystosowując otoczenie – szkoły, zakłady pracy, przedszkola itp”. Podkreślali jednocześnie, iż celem winno być praktycznie przystosowanie obu grup do życia razem (inkluzja), a nie obok siebie (integracja)²⁶.

Takie inicjatywy mają już miejsce, przykładem może być Zespół Szkół Integracyjnych nr 1 w Białymstoku (Szkoła Podstawowa nr 45 z oddziałami integracyjnymi oraz publiczne Gimnazjum nr 17). Klasy liczą po 20 osób, z czego 25% stanowią osoby z różnego rodzaju niepełnosprawnościami. Podczas każdej lekcji obecnych jest dwóch nauczycieli jednego przedmiotu: prowadzący oraz wspomagający. Uwaga nauczyciela wspomagającego jest skupiona przede wszystkim na osobach niepełnosprawnych. W większości przypadków osoby niepełnosprawne realizują ten sam program, co dzieci w pełni sprawne.

Dobre praktyki inkluzji społecznej i zawodowej

Bałtowski Park Jurajski

W 2001 roku zamknięto Hutę Ostrowiec, główne miejsce zatrudnienia mieszkańców gminy Bałtów. Sytuacja w regionie uległa pogorszeniu, a poziom bezrobocia osiągnął ponad 35%. Reakcją na zaistniałą sytuację stanowiło zarejestrowanie przez mieszkańców Stowarzyszenia na rzecz Rozwoju Gminy Bałtów „Bałt”. Członkowie poszukiwali wspólnie sposobu wykorzystania walorów krajobrazu. Takie działania miały w rezultacie za zadanie ożywienie gminy i rozwój turystyki. Stworzono pierwszy w Polsce Park Jurajski, który wpłynął na rozwój gminy i zmniejszenie bezrobocia. Bałtów odwiedza obecnie kilkaset tysięcy turystów rocznie (w 2009 roku ponad 500 tysięcy). W latach 2002-2007 działalność parku była współfinansowana przez fundusze unijne oraz dotacje prywatne. Z czasem przychody placówki zwiększały się, a w 2011 roku stała się ona samowystarczalna ekonomicznie²⁷.

25 <http://www.damy-rade.org/rodzina/rodzice-malzonkowie-i-opiekunowie/1913-integracja-dla-kazdego.html> (data dostępu: 02.03.2015).

26 Tamże.

27 *Atlas dobrych praktyk inkluzji społecznej i...*, s. 77-80.

Pensjonat „U Pana Cogito”

Osoby z problemami natury psychicznej (ok. 4% wszystkich Polaków), często nie podejmują pracy zawodowej. Wynika to niejednokrotnie z uniemożliwienia zdobycia potrzebnych umiejętności. Ponadto pracodawcy obawiają się zatrudniać osoby z problemami psychicznymi. Szukając wyjścia z takiej sytuacji Stowarzyszenie Rodzin „Zdrowie Psychiczne” oraz Stowarzyszenie na rzecz Rozwoju Psychiatrii i Opieki Środowiskowej – otworzyły w 2003 roku pensjonat „U Pana Cogito” zatrudniający osoby z zaburzeniami psychicznymi²⁸.

Przeszkolono trzydzieści osób z problemami natury psychicznej. Przy czym w 2001 roku piętnaście z nich znalazło zatrudnienie w pensjonacie. „U Pana Cogito” w 2011 roku pracowało trzydzieści osób, w tym zdecydowana większość: dwadzieścia jeden z nich miało za sobą kryzysy psychiczne. Istotne jest, iż zatrudnione w placówce osoby zdrowe stanowią wsparcie dla pracowników chorujących. Pomagają im rozwiązywać codzienne problemy, a jednocześnie uczą, w jaki sposób należy postępować w trudnych sytuacjach. Pensjonat ma w swojej ofercie staże zawodowe, np. „Profesjonalny pracownik hotelu” przystosowane do osób z zaburzeniami psychicznymi. Cel stażu to przygotowanie uczestników do zatrudnienia w innych miejscach, na otwartym rynku pracy. Pensjonat, jako zakład aktywizacji zawodowej korzysta z pomocy PFRON, który refunduje osobom niepełnosprawnym wynagrodzenie. Stopień samowystarczalności przedsięwzięcia w 2011 roku wyniósł 45%²⁹.

Inkluzja w edukacji – przykład białostocki

Projekt edukacyjny „Przez trudy do gwiazd. Zajęcia wyrównawcze i pozalekcyjne dla uczniów Szkoły Podstawowej nr 26 w Białymstoku” był realizowany w roku szkolnym 2012/2013 w Szkole Podstawowej nr 26 im. Stanisława Staszica w Białymstoku. W przedsięwzięciu wzięło udział 179 uczniów z klas IV-VI. Zrealizowano łącznie 1474 godziny dodatkowych zajęć edukacyjnych, w tym 1080 godzin rozwijających kompetencje kluczowe³⁰.

Za główne cele projektu obrano „zmniejszenie dysproporcji w osiągnięciach edukacyjnych oraz zwiększenie dostępu do pozalekcyjnej oferty edukacyjnej wśród uczniów klas IV-VI napotykaających na bariery

28 Tamże, s. 130-131.

29 Tamże, s. 131-132.

30 A. Młynarczuk-Sokołowska, K. Szostak-Król, *Edukacja ku różnorodności i inkluzji na przykładzie projektu Przez trudy do gwiazd*, [w:] A. Młynarczuk-Sokołowska, K. Szostak-Król (red.), *Różnorodność – Aktywność twórcza – Inkluzja w edukacji*, Białystok 2013, s. 79.

środowiskowe poprzez realizację dodatkowych godzin edukacyjnych³¹. Nauczyciele dostrzegali nierówności w zakresie szans edukacyjnych wszystkich uczniów, a w szczególności pochodzących z rodzin dysfunkcyjnych, ubogich oraz wielodzietnych. Projekt został skierowany w sposób szczególny do wychowanków wykazujących problemy w nauce, uczniów zdolnych, którzy nie mają możliwości uczestnictwa w dodatkowych zajęciach oraz uczniów-uchodźców z Czeczenii. Grupę docelową wyłoniono spośród uczniów potencjalnie narażonych na wykluczenie. O zakwalifikowaniu do projektu decydowała obserwacja oraz wyniki sprawdzianów. W ramach działań projektowych prowadzono zajęcia mające na celu kształtowanie kompetencji miękkich, m.in. pracy w zespole, niwelowania bariery językowej wśród uczniów-uchodźców³². Analiza wyników ewaluacyjnych projektu wskazała wzrost wiedzy i umiejętności w zakresie kompetencji kluczowych uczniów rekrutowanych do projektu. W efekcie zrealizowanych działań zmniejszyła się liczba wychowanków kierowanych do poradni psychologiczno-pedagogicznych, a zwiększyła się liczba uczniów rozwijających swoje talenty w różnych placówkach oświatowych³³.

Podsumowanie

Inkluzja społeczna jest tematem złożonym oraz dynamicznym. Trudność we wprowadzeniu odpowiednich uwarunkowań prawnych i organizacyjnych, mających za zadanie przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu polega na tym, że działania inkluzyjne nie powinny być rozpatrywane w aspekcie uniwersalności, ponieważ poszczególne grupy dotknięte ekskluzją społeczną wymagają specyficznych, nie zawsze podobnych działań. W artykule wskazano, że mimo iż zarówno starsze kobiety doświadczające przemocy, jak i osoby z niepełnosprawnością w wielu przypadkach dokonują dobrowolnej ekskluzji społecznej, to aby przeciwdziałać wykluczeniu wymagają one zupełnie innych form wsparcia.

Niewątpliwie, mimo różnorodności uwarunkowań stanowiących przyczyny ekskluzji społecznej, osoby wykluczone wymagają także zaspokojenia wspólnych potrzeb, czyli potrzeby bezpieczeństwa, bycia zauważonym oraz poczucia, że jest się potrzebnym. Praktycy z Centrum Wsparcia Studentów i Doktorantów Niepełnosprawnych Uniwersytetu w Białymstoku zwracają uwagę, że zaspokojenie powyższych potrzeb wcale nie jest łatwe. Zwracają także uwagę na następujące dylematy stojące przed inkluzją społeczną: w jakim stopniu wspomagać zakładanie rodziny osobom z niepełnospraw-

31 Tamże, s. 79.

32 Tamże, s. 81-84.

33 Tamże, s. 85.

nościami? Jak rozwiązać kwestię seksualności osób z niepełnosprawnością psychiczną: czy dbać o edukację i rozwój potrzeb, czy też dyscyplinować, by uczucia do odmiennej płci nie rozwijały się? Podobnych dylematów można znaleźć więcej, a poszukiwanie rozwiązań nie jest proste.

Selected Aspects of Social Inclusion

The article is devoted to the subject of social inclusion, in particular the legal and organisational solutions supporting inclusive measures. An analysis of the phenomenon of social inclusion was also conducted based on the example of selected social groups - single parents, disabled adults, the elderly, as well as parents of disabled children. Finally, examples are provided of selected measures already introduced in Poland to promote social and workplace inclusion (so called good practice).

Bibliografia

Akty prawne:

- Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz.U. 1997 nr 123 poz. 776 z późn. zm.)
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz.U. 2003 nr 96 poz. 873 z późn. zm.)
- Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniu socjalnym (Dz.U. 2003 nr 122 poz. 1143 z późn. zm.)
- Ustawa z dnia 29 stycznia 2004r. Prawo zamówień publicznych (Dz.U. 2004 nr 19 poz. 177 z późn. zm.)
- Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz.U. 2004 nr 99 poz. 1001 z późn. zm.)
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych (Dz.U. 2006 nr 94 poz. 651 z późn. zm.)

Literatura

- Atlas dobrych praktyk inkluzji społecznej i zawodowej. Finanse etyczne na rzecz aktywnej Europy*, Warszawa 2011. http://www.ngo.pl/files/wiadomosci.ngo.pl/public/korespondenci/porta1_ekonomiaspoleczna/AE.pdf (data dostępu: 02.03.2015)
- Council of the European Union, 2004, *Joint report by the Commission and the Council on social inclusion*, Council (Employment, Social Policy, Health and Consumer Affairs) to: European Council.

- Frieske K.W. (red.), *Utopie inkluzji. Sukcesy i porażki programów reintegracji społecznej*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2004.
- Frysztański K., *Socjologia problemów społecznych*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2009.
- Frysztański K., *Wokół istoty „społecznego wykluczania” oraz „społecznego włączania”*, [w:] J. Grotowska-Leder, K. Faliszek, (red.), *Ekсклюzja i inkluzja społeczna. Diagnoza – uwarunkowania – kierunki działań*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2005.
- Halicka M., Halicki J., Kramkowska E., *Przemoc wobec starszych kobiet w związkach małżeńskich/partnerskich. Raport krajowy Polska*, Białystok 2010. http://www.ipvow.org/images/ipvow/reports/IPVoW_Poland_polska_final.pdf (data dostępu: 12.04.2015).
- Halicka M., Halicki J., Czykier K., Kramkowska E., Laskowska K., Szafranek A., *Nigdy nie jest za późno... Raport. Badania polskie*, Białystok 2013. http://www.ipvow.org/images/ipvow/manuals/Poland_case_file_analysis_Polish_version.pdf (data dostępu: 12.04.2015).
- Informacja o funkcjonowaniu Centrów i Klubów Integracji Społecznej dla Sejmu i Senatu RP z dnia 31 lipca 2012*, www.mpips.gov.pl/.../sprawozdanie_Sejm_CIS-KIS1_29.06.12.pdf (data dostępu: 10.04.2015)
- Kompetencje kluczowe. Realizacja koncepcji na poziomie szkolnictwa obowiązkowego*, Bruksela 2002.
- Młynarczuk-Sokołowska A., Szostak-Król K., *Edukacja ku różnorodności i inkluzji na przykładzie projektu Przez trudy do gwiazd*, [w:] A. Młynarczuk-Sokołowska, K. Szostak-Król (red.), *Różnorodność – Aktywność twórcza – Inkluzja w edukacji*, Białystok 2013.
- Olechnicki K., Załęcki P., *Integracja społeczna*, [w:] *Słownik socjologiczny*, Graffiti BC, Toruń 2004.

Strony internetowe:

- www.bazy.ngo.pl (data dostępu: 03.03.2016).
- <http://www.damy-rade.org/rodzina/rodzice-malzonkowie-i-opiekunowie/1913-integracja-dla-kazdego.html> (data dostępu: 02.03.2015).
- <http://www.dw.de/profesor-jo-jerg-inkluzja-spo%C5%82eczna-zaczyna-si%C4%99-w-naszyc-g%C5%82owach/a-17089914> (data dostępu: 03.03.2015).
- http://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf (data dostępu: 12.04.2015).
- http://wspomagane-zatrudnianie.pl/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=26&Itemid=34 (data dostępu: 12.04.2015).